

УДК 316.6:316.628:364 -787.24. -057.36

Дідик Н. Ф.,

науковий співробітник лабораторії психології
масової комунікації та медіаосвіти,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
E-mail: natadk2013@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ЧЛЕНІВ РОДИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА МОРАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН БІЙЦЯ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ У ЗОНІ АТО

За результатами інтерв'ювання військових психологів, учасників АТО та капеланів (13 осіб) на тему сімейних проблем у родинах військовослужбовців учасників АТО та шляхів їх вирішення, окреслено найбільш поширені проблеми в родинних стосунках на різних етапах виконання службово-бойового завдання в зоні АТО (підготовка до відправлення, власне перебування в АТО та після повернення додому), запропоновано можливі мінімальні заходи для їх вирішення і запобігання.

Ключові слова: АТО, родина військовослужбовця, сім'я учасника АТО, соціально-психологічна підтримка, морально-психологічний стан військовослужбовця, сімейні стосунки, комбатанти.

According to the results of the interviewing of military psychologists, ATO participants and chaplains (13 people), concerning the topic of domestic problems in the families of servicemen, ATO participants, and ways of their solution, the most common problems in family relationships at different stages of the implementation of military and combat tasks in ATO zone were outlined (preparation stage for departure to ATO, during their presence in ATO and upon returning home), possible minimum measures for their solution and prevention were suggested.

Key words: ATO, family of a serviceman, family of ATO participant, socio-psychological support, moral and psychological state of a serviceman, family relationships, combatants.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що військовий конфлікт на Донбасі, визначений нормативними актами як антитерористична опе-

рація (далі – АТО), триває четвертий рік поспіль (з квітня 2014 року), у суспільстві сформувалася до нього певна адаптація. З одного боку, це цілком природно, адже обов'язкова мобілізація громадян не здійснюється, остання шоста хвиля демобілізації завершилась восени 2016 року, і в зоні бойових дій несуть службу лише військовослужбовці за контрактом, які зробили вибір на користь військової служби свідомо. З іншого боку, у зв'язку з вищеперерахованими обставинами, масова моральна та гуманітарна підтримка військовослужбовців, які продовжують виконувати службово-бойові завдання в зоні АТО, з боку суспільства суттєво знизилась. Це можна зрозуміти, проаналізувавши звіти волонтерських організацій та поспілкувавшись із самими військовослужбовцями.

Разом з тим існує різне сприймання військовослужбовців залежно від території, на якій вони несуть службу в зоні АТО та від терміну виконання завдання у зоні військового конфлікту. Наприклад, підрозділи ЗСУ виконують завдання на передових позиціях, їхні відрядження тривають від 6 до 12 місяців, або залежать від терміну контракту і, більшою мірою, – від обставин. Натомість більшість підрозділів Національної гвардії України (НГУ) несуть службу на 2-й, 3-й лінії оборони і їхні відрядження тривають 2–3 місяці [3].

У зв'язку з цим, у суспільстві, фахових спільнотах та серед самих військовослужбовців починає формуватися хибне уявлення про те, що військовослужбовці НГУ, які несуть службу на 2–3-й лініях оборони та члени їх родин, не потребують соціально-психологічної підтримки та психологічної реабілітації, оскільки вони не зазнають серйозних впливів на свою психіку порівняно з військовослужбовцями, які несуть службу на передових позиціях.

Так само відбуваються зміни в ставленні соціуму до членів родин військовослужбовців НГУ за місцем їх проживання: існують думки, що оскільки військовослужбовець підписав контракт свідомо і приїжджає додому кожні 2–3 місяці, то дружина абсолютно нормально сприймає його вибір, а тому жодних непорозумінь у подружжя бути не може. І, як наслідок, рівень додаткової соціально-психологічної підтримки членам родин військовослужбовців з боку суспільства знижується, а вплив стосунків у сім'ї на морально-психологічний стан військовослужбовця недооцінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості впливу сім'ї на морально-психологічний стан військовослужбовця під час несення служби та після завершення службово-бойового завдання досліджували як зарубіжні [8], так і вітчизняні фахівці. Вітчизняні дослідження із соціально-психологічного забезпечення функціонування

військових підрозділів показують, що для морально-психологічного стану комбатантів, як на стадії виконання бойового завдання (В. В. Стасюк [10]) так і після його завершення (В. О. Лесков [6]) важливі стосунки з найближчим оточенням, а саме членами родин, також гармонійні стосунки в родині виступають антиризиком посттравматичного стресового розладу (ПТСР) (П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов [2]). Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця вивчали А. Й. Капська та Н. С. Олексюк [4]. Проблеми соціального захисту населення та його стан серед військовослужбовців досліджував С. С. Корольов [5]. Українські фахівці зазначають у своїх працях про те, що найбільш значущою для бійців, що повернулися із зони військового конфлікту, є підтримка матері, дружини та командира (О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша [1]) та наголошують на важливості інформаційної соціально-психологічної роботи з членами родини військовослужбовців перед та після його повернення додому (Г. І. Ломакін, О. А. Блінов Р. П. Попелюшко) [9].

Однак в існуючих наукових працях недостатньо досліджено сімейні проблеми, з якими зіштовхується родина військовослужбовця на різних етапах виконання ним службово-бойового завдання у зоні військового конфлікту (перед відправленням, під час перебування та після повернення додому), способів вирішення цих конфліктів та шляхів запобігання їх виникнення. Разом з тим практика показує, що такі проблеми існують, і з ними бійці звертаються за допомогою до військових психологів, капеланів, обговорюють між собою.

Метою статті є аналіз сімейних проблем і уявлень про соціально-психологічну підтримку, яку військовослужбовці та члени їхніх родин можуть отримати для розв'язання та запобігання цим проблемам на різних етапах виконання службового завдання.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження методом глибинних інтерв'ю проводилося у жовтні 2017 року (у межах співпраці ГО «Жіноча сила України» з Національною гвардією України). Опитано 13 (тринадцять) респондентів, з них 6 жінок та 7 чоловіків. Серед опитаних 10 офіцерів-психологів НГУ (серед яких 4 чоловіків і 6 жінок; 7 з них мають досвід особистого перебування в зоні АТО; всі психологи мають досвід роботи з військовослужбовцями, які несуть службу в зоні АТО, та членами їхніх сімей); 2 військових капелана НГУ (мають досвід несення служби в зоні АТО та продовжують працювати з військовослужбовцями та членами їхніх родин); крім того, до аналізу включено інтерв'ю з військовослужбовцем-учасником АТО, чий окремий випадок представляє інтерес, оскільки проблеми, які ви-

никли в його подружніх стосунках під час служби в АТО, призвели до руйнування сім'ї та розлучення. Усі респонденти були одружені та мають різний прояв проблем у власних родинях. 11 з 13 – мають дітей дошкільного та шкільного віку. Вік респондентів 30–45.

Глибинне інтерв'ю тривало 1–1,5 години з кожним респондентом під час особистого спілкування (70 %) та під час телефонної розмови (30 %). Респондентам ставили наступні запитання:

1. З якими проблемами зіштовхується сім'я (дружина та діти) перед відправленням військовослужбовця в зону бойових дій і як їх можна вирішити?

2. З якими проблемами в сім'ї зіштовхується військовослужбовець перед його відправленням в зону бойових дій і як їх можна вирішити?

3. Що хвилює дружину під час перебування чоловіка в зоні бойових дій і як їй можна допомогти?

4. Що хвилює чоловіка стосовно родини під час несення служби в зоні бойових дій і як йому можна допомогти?

5. Які проблеми відчуває дружина у подружньому житті після повернення чоловіка із зони АТО і як їй можна допомогти?

6. Які проблеми відчуває чоловік після повернення з зони АТО додому і як йому можна допомогти?

Отримані відповіді проаналізовано за якісними показниками та узагальнено з врахуванням наступних категорій: 1) сімейні проблеми, які впливають на морально-психологічний стан військовослужбовця (як з боку військовослужбовця, так і з боку дружини); 2) можливі заходи та рекомендації для попередження проблеми та вирішення вже існуючої; 3) оптимальний період реалізації вищезазначених заходів; 4) відповідальна особа; 5) очікуваний результат.

Відповідно до мети, предметом узагальнення виступали, насамперед, сімейні стосунки та пов'язані з ними проблеми на різних етапах виконання службово-бойових завдань у зоні проведення АТО.

Етап I: перед відправленням на бойове завдання в зону АТО (термін від 1 місяця до 2–3 тижнів). На цьому етапі найбільш поширеними є три проблеми: страх за здоров'я та життя чоловіка, емоційно-поведінкові прояви дітей, побутові турботи. З моменту оголошення дати відправлення чоловіки, як правило, подумки занурюються в процес підготовки до від'їзду та емоційно менше включені в сімейні проблеми.

1. У цей період часто напружені стосунки в родині через страх дружини за життя та здоров'я чоловіка.

За уявленнями респондентів, на цьому етапі відчутний результат могла б дати комплексна робота з сім'ями, яка мала б включати в себе: інформування дружин про те, в чому полягає служба військовослуж-

бовця, підвищення поваги до служби з боку родини; вміння використовувати прийоми саморегуляції (як чоловіком, так і дружиною) при складних емоційних станах, надання контактів фахівців, до яких можна звернутися за допомогою при потребі. Така робота сприяє мінімізації напруження в комунікації з родиною під час підготовки до відправлення.

2. Емоційне напруження через емоційно-поведінкові прояви дітей.

Основою для структурування результатів інтерв'ю з цього питання стала класифікація, запропонована військовими психологами США [8, с. 686], (див. табл. 1).

Таблиця 1

Емоційно-поведінкові прояви дітей у стресовій ситуації

Вік	Поведінка	Емоції
Немовлята (до 1 р.)	Відмовляється їсти	Не слухається
Малюки (1–3 р.)	Плач, роздратування	Дратівливість, сум
Дошкільнята (3–6 р.)	Випадки втрати контролю над «горшковою» поведінкою, прилипання	Дратівливість, сум
Школярі (6–12 р.)	Ниття, тілесні болі	Дратівливість, сум
Підлітки (12–18 р.)	Ізоляція, пасивність, наркотики	Гнів, апатія

Під час нашого опитування респонденти зазначили, що комунікація з дітьми є одним із найбільш впливових чинників перед відправленням у зону АТО. Зокрема, чоловіки зауважили, що сумний стан або раптова хвороба дитини перед відправленням викликає суттєве внутрішнє хвилювання у військовослужбовців, яке часто супроводжується почуттям провини (особливо, якщо дитина просить, щоб тато нікуди не їхав) під час відправлення та під час прибуття в зону виконання бойового завдання. Для попередження виникнення цієї ситуації фахівці вважають доречним використання такої організаційної форми взаємодії з підрозділом, який готується до відрядження, як інформаційна зустріч. На зустрічі психолог може проілюструвати можливу поведінку дітей різного віку при відправленні батька-військовослужбовця на тривалій період (2–3 місяці) у відрядження та продемонструвати за допомогою відео-матеріалів варіанти конструктивної взаємодії для кожного віку на етапах перед відрядженням, під час відрядження та після повернення додому. Також на зустрічі пояснюється важливість ролі дружини у підтримуванні ефекту присутності тата вдома: розташування фото-

карток сім'ї у кімнаті дитини та у кімнаті сімейного спілкування (наприклад, вітальня), зовсім маленьким дітям – постійні розповіді про тата біля сімейних фото.

Виходячи з цих уявлень про проблему, на нашу думку, можливо рекомендувати військовослужбовцям (які мають дітей віком від 3-х до 12 років) на цій же зустрічі психологічний прийом «дві іграшки». Суть прийому полягає у створенні позитивного психологічного якоря: військовослужбовець разом з дитиною в затишній атмосфері майструє дві іграшки [7, с. 213]. Одну він бере із собою у відрядження, іншу – залишає з дитиною. Цю іграшку дитина може використовувати для спілкування з татом та тримати поруч задля відчуття його присутності. Після завершення виконання останнього бойового завдання якір знімається (обидві іграшки ставляться на полиці вдома). Для кращого закріплення прийому психолог разом з військовослужбовцями можуть змайструвати таку іграшку в якості прикладу.

Усі фахівці зазначають, що наприкінці інформаційної зустрічі було б добре надати військовослужбовцям буклети з усією необхідною інформацією, яка стосується поведінки дитини під час перебування батька в АТО.

На думку респондентів, така заздалегідь проведена психологічна робота допоможе мінімізувати напруження під час розлуки з дитиною та створить можливість для упередження соматичних захворювань і порушень поведінки в дитини.

3. Турботи через неординарні побутові моменти, які існують на момент відрядження (незавершений ремонт, сплата рахунків, допомога в побуті з дітьми тощо.)

Для попередження домашніх конфліктів на базі цієї проблеми перед відправленням психолог може провести з підрозділом інформаційну роботу, під час якої: звертає увагу військовослужбовців на можливість підтримки від колег, які не їдуть в зону АТО та створює умови для її налагодження; доносить думку до військовослужбовців про те, що емоційні переживання дружини перед відправленням – це не завжди претензія до чоловіка та його служби, а, зазвичай – власні страхи та хвилювання дружини за сім'ю; акцентує увагу на тому, як краще спілкуватися з рідними щодо побутових питань, щоб в них було менше хвилювань перед відправленням. Завданням цієї інформаційної роботи є створення умов, за яких військовослужбовці знатимуть, до кого можна звернутися у разі виникнення проблем вдома.

Обов'язковою із існуючих форм взаємодії з військовослужбовцями, які відправляються в зону АТО, є організація урочистих прощальних за

участю родин. Захід організується заступником по роботі з особовим складом за присутності психолога та військового капелана.

Одним із основних завдань цього заходу, окрім підтримки бійців, є налагодження контакту з членами родин військовослужбовців. Формою налагодження тіснішої комунікації з членами родин військовослужбовців може бути організація інформаційно-просвітницького заходу одразу після відправлення військовослужбовців. Для його реалізації заступник по роботі з особовим складом військового підрозділу, психолог та капелан запрошують членів родин до військової частини для подальшої комунікації. Така форма взаємодії спрямована безпосередньо на жінок-членів родин військовослужбовців та має на меті пом'якшити розлуку з військовослужбовцем в день відправлення, налагодити емоційну взаємопідтримку між членами родин військовослужбовців підрозділу та підсилити довірливі стосунки між членами родин бійців та відповідальними посадовими особами військової частини на період виконання військовослужбовцем бойового завдання в зоні проведення АТО.

Цей захід включає: знайомство жінок між собою; надання їм інформації (у тому числі інформаційний буклет) про можливі зміни емоційних та фізіологічних станів та поведінки (як своїх, так і чоловіка та дитини) після повернення військовослужбовця додому, надання рекомендацій, як реагувати на ці зміни та до кого можна звернутися за допомогою у разі необхідності; інформування про культурно-розважальні заходи для дітей на найближчий місяць (з розрахунку 1 раз на 2 тижня); уточнюється дозвіл телефонувати та інформувати про наступні культурні заходи для членів родини; під час заходу організується можливість окремо зайняти дітей, поки йде робота з жінками; психолог може надати техніки тілесно-орієнтованої терапії для саморегуляції емоційних станів (демонструє особисто або використовує відеоматеріали); створюються умови для індивідуальних консультацій за запитом; організується довільне спілкування за чаєм.

Більшість опитаних фахівців мають досвід організації такого заходу і відмічають його ефективність. Але, оскільки найскладніше – це зорганізувати жінок на таку зустріч, респонденти пропонують організувати її одразу після урочистих проводів, коли члени родин вже приїхали до військової частини і є можливість взаємодії з ними.

Враховуючи, що в НГУ ротації відбуваються кожні 2–3 місяці, формат кожної наступної зустрічі може змінюватися. Якщо дружина не може прийти на зустріч, оскільки живе далеко, акцент може робитися на телефонній комунікації 1 раз на 2 тижні (під час перебування чо-

ловіка в зоні АТО), а залучення дітей до заходів здійснюється через місцевий орган соціального захисту.

Така системна робота з жінками-членами родин після відправлення військовослужбовців у відрядження сприятиме зниженню рівня тривожності у жінок, додаватиме впевненості в тому, що існує рішення для будь-якої ситуації, яка може виникнути в сімейній комунікації, даватиме розуміння, до кого можуть звернутися за підтримкою в разі необхідності.

Етап II: перебування військовослужбовця в зоні бойових дій (час – 2–3 місяці).

Відповідаючи на запитання щодо даного етапу, респонденти зазначили, що під час перебування військовослужбовця в зоні проведення АТО важливу роль відіграє його емоційний стан, з яким він залишив родину та прибув на виконання службово-бойового завдання. Протягом перших кількох днів вся увага військовослужбовця максимально спрямована на прийняття службових обов'язків від колег, які їдуть на ротацію. Паралельно, саме в ці перші 7–10 днів, родина переживає адаптацію та найбільший стрес за відсутності військовослужбовця вдома. І в цей момент може спостерігатися напруження в комунікації між подружжям через взаємні невиправдані очікування в емоційній підтримці один одного.

Усі респонденти, як чоловіки, так і жінки, зазначили, що в сім'ях, де ще до відрядження спостерігалися напружені стосунки, виникають: недовіра, страх зради, алкоголізація чоловіка, що виливаються в конфлікти у спілкуванні по телефону.

За нормальних стосунків до відрядження у військовослужбовців актуалізуються, зазвичай, хвилювання за здоров'я рідних, поведінку дітей у школі та матеріальне забезпечення родини. Про всі ці моменти подружжя спілкується по телефону, і, залежно від обставин, у чоловіка або виникає хвилювання, або він залишається спокійним, оскільки вдома все добре.

Респонденти-чоловіки зазначили, що за нормальних стосунків до відправлення у відрядження, страх зради присутній лише у молодих військовослужбовців, які нещодавно одружилися.

У дружин додається страх за життя чоловіка, постійний стрес, втома у зв'язку з підвищеною відповідальністю за сімейні побутові питання, що виливається в соматичні захворювання та бажання, щоб в подальшому чоловік взагалі залишив службу.

Виходячи з цих уявлень, зі слів фахівців, можна було б рекомендувати проводити своєчасну роботу як з військовослужбовцем безпосе-

редньо в зоні виконання службово-бойового завдання, так і з членами родин безпосередньо або в телефонному режимі.

Що стосується форм, методів та прийомів взаємодії в сфері сімейних питань респонденти запропонували наступне:

– якщо капелан та психолог під час несення служби в зоні проведення АТО спостерігають, що сімейні стосунки у військовослужбовця стають гіршими і це негативно впливає на його психічний стан, то капелан, як і психолог, намагаються допомогти, обмінюються інформацією між собою щодо цієї ситуації і, разом з тим, інформують начальника психологічної служби підрозділу та рекомендують провести роботу з дружиною. Відповідальний психолог для з'ясування можливих обставин у сімейних стосунках бере на себе функцію щотижневого дзвінка саме в цю родину;

– заступник по роботі з особовим складом підрозділу, капелан та психолог, які разом з підрозділом перебувають у зоні виконання бойового завдання, спостерігають за бійцями перші 10 днів з більшою пильністю і якщо помічають, що хтось не спілкується по телефону з рідними, або має різко погіршений емоційний стан, зобов'язані: 1) з'ясувати причину, за потреби задіяти вищезазначених колег; 2) у телефонному режимі надати інформацію начальнику психологічної служби (відділу) військової частини; 3) начальник психологічної служби дає доручення психологам частини провести розмову з рідними. Якщо після повернення з відрядження стан військового не змінюється, він включається до групи посиленої психологічної уваги (ГППУ);

– після прибуття підрозділу у зону проведення АТО, під час спільної молитви, капелан пропонує помолитися за хворих серед рідних, якщо такі є. Це дає віру в те, що військовий може зробити щось, навіть, поїхавши з дому. Далі капелан в індивідуальному порядку спілкується з тими бійцями, які звернулися з проханням помолитися за рідних, уточнює ситуацію, і якщо є складнощі, підключає заступника по роботі з особовим складом підрозділу для надання додаткової уваги родині; також під час молитви капелан пропонує помолитися за рідних, і подякувати їм за підтримку (цей крок актуалізує позитивні емоції у ставленні до рідних);

– якщо під час бесіди психолога/капелана з військовослужбовцем останній скаржиться на нерозуміння з боку дружини, психолог/капелан пропонує зателефонувати і поспілкуватися з нею (важливо, щоб в даному випадку дружині телефонувала жінка – капелан залучає свою дружину, а психолог колегу жінку);

– за тиждень перед відправленням із зони проведення АТО психолог або капелан (погоджують між собою) проїжджають по службово-бойо-

вих позиціях та актуалізують у бійців інформацію про те, як може відбуватися адаптація вдома в стосунках з дружиною (в тому числі інтимного характеру) та дітьми, і як варто реагувати. При спілкуванні надають, по можливості, буклет-пам'ятку, куди вписують свої контакти.

Що стосується дружин та дітей родин військовослужбовців під час даного етапу, респонденти зазначають, що важливим є своєчасне виявлення напруження в сімейних стосунках військовослужбовця та своєчасна його корекція. При виявленні таких подружніх стосунків, зі згоди військовослужбовця, один раз на 1–2 тижні відповідальний психолог телефонує до його дружини з уточненням, чи потрібна допомога.

Також, за уявленнями фахівців, у цьому може допомогти зустріч з членами родин військовослужбовців одразу після урочистих проводів, про яку ми писали вище.

За результатами опитування додатковим підтримуючим чинником для психоемоційного розвантаження членів родин військовослужбовців на даному етапі може бути організація культурних заходів для жінок, хоча б один раз під час терміну виконання бойового завдання (1 раз на 2–3 міс).

Етап III: повернення військовослужбовця із зони бойових дій.

Структуруючи відповіді респондентів щодо даного етапу, можна виокремити такі найпоширеніші проблеми в сімейних стосунках: напружені стосунки через замкненість та відчуження чоловіка, або страх дружини через незвичні прояви поведінки чоловіка; холодність у стосунках між батьком і дитиною; порушення інтимних стосунків, нестача часу на дозвілля з родиною між службово-бойовими завданнями.

1. Напружені стосунки в подружжі через замкненість та відчуження чоловіка або страх дружини через незвичні (в тому числі алкоголізація, побутова агресія) прояви поведінки чоловіка.

З досвіду фахівців, перебуваючи у зоні бойових дій військовослужбовці переживають ті чи інші стресові ситуації. Навіть, ті військовослужбовці, які не знаходяться в першій лінії оборони, а несуть службу на 2-й, 3-й лінії постійно відчувають емоційне напруження, оскільки обставини військового конфлікту, який відбувається на Сході України, непередбачувані. Наслідки емоційного напруження, бойового стресу, посттравматичного стресового розладу викликають у військовослужбовця бажання: відсторонитися від близьких, аби їм не нашкодити; уникати прояву емоцій у присутності рідних; відсторонення від побутових питань, оскільки відчувають себе непотрібними; втамувати біль алкоголем тощо.

Ми не будемо зупинятися на проявах бойового стресу та посттравматичного стресового розладу, оскільки на сьогодні існує достатньо наукових матеріалів, які детально висвітлюють їх симптоматику та

наслідки [4; 8; 9; 10]. Нашою метою є звернути увагу на важливість інформування близького оточення військовослужбовців про можливі проблеми після повернення комбатантів із зони проведення АТО та наголосити на необхідності завчасного надання рекомендацій членам їхніх родин.

У своїх відповідях фахівці зазначають, що частина військовослужбовців НГУ, які постійно протягом кількох років їздять у відрядження, потребують додаткової уваги, оскільки в них відбувається накопичення стресових станів. Самі ж військовослужбовці вважають, що їхній стан задовільний, і оскільки вони вже не перший раз у відрядженні, то члени родини теж, на їхню думку, звикли та адаптувалися до цього.

Але, спілкуючись з дружинами таких військовослужбовців, фахівці отримують інформацію, що їхні чоловіки після кожного відрядження повертаються з новими проявами поведінки, і родина вимушена кожного разу адаптуватися. При цьому родина переживає стрес, що викликає напруження в стосунках. У сім'ях, де налагоджена комунікація, цей процес проходить легше і швидше.

2. Порушення інтимних стосунків.

За словами опитаних респондентів (зокрема жінок), інтимні стосунки подружжя після повернення чоловіка із зони бойових дій змінюються. З досвіду спілкування з дружинами комбатантів фахівці зазначають, що спостерігається надмірний або зовсім відсутній статевий потяг протягом першого тижня після повернення додому. Також простежується втрата ніжності в стосунках, особливо це стосується тих подружніх пар, де чоловік постійно їздить у відрядження в зону проведення АТО (термін кожного відрядження: 2–3 місяці). Такі зміни дружини часто інтерпретують як згасання почуттів або привід для ревності та хвилювань. Чоловіки, зі свого боку, вважають, що жодних змін немає, оскільки вони мають ті самі почуття до дружини, що і до перебування в зоні АТО, і не усвідомлюють, що прояв їхніх почуттів наразі інший.

За словами респондентів-чоловіків, перед поверненням додому з відрядження вони очікують, що їх будуть радісно зустрічати та безумовно приймати всі прояви їхньої поведінки. І коли очікування не виправдовуються через існуючі емоційні стани дружин, які є нормальними для неї на той час, чоловіки відчувають спустошення та сум, думаючи, що їх не чекали і не раді бачити. Відповідно, такі стосунки в подружжі після повернення додому не сприяють відновленню морально-психологічного стану військовослужбовця та впливають на його підготовку до виконання наступних службово-бойових завдань.

Однією з основних рекомендацій респондентів щодо попередження виникнення вищезазначеної проблеми в подружніх стосунках може

бути попереднє інформування як дружин, так і військовослужбовців, про можливі зміни в інтимному житті та рекомендації про те, як варто реагувати на ці зміни.

Для дружин таке інформування можна робити під час зустрічі, яка відбувається одразу після урочистих провідів (про неї писалося вище). Кожної наступної зустрічі ненав'язливо інформація може актуалізовуватися.

Для чоловіків роз'яснення з цієї теми можливо проводити як перед відправленням у зону виконання бойового завдання, так і актуалізувати інформацію перед поверненням додому, надаючи інформаційний буклет, що містить рекомендації та корисні контакти.

3. Холодність у стосунках між батьком і дитиною.

Чоловіки зазначили, що перед відправленням додому, думки починають зміщуватися в бік родини, починається формування очікувань того, як їх будуть зустрічати вдома дружина та діти. Разом з тим, існує хвилювання, як зустріне батька дитина, чи впізнає (якщо дитині до 3-х років). Особливо гостро це питання хвилює військовослужбовців, які вже не перший раз у відрядженні і мають досвід відстороненості дитини від батька одразу після повернення додому.

Практика фахівців показує, що одним з найбільш дієвих методів налагодження контакту з дитиною є проведення часу разом: спільна гра, прогулянки, взаємодопомога. Окремі фахівці поділилися досвідом роботи з дітьми військовослужбовців за допомогою методів арт-терапії. Також деякі опитувані поділилися власним досвідом спостереження за роботою такої форми підтримки комбатантів як «тато-клуби», організовані громадськими організаціями. Це місце, куди можуть прийти батьки-військовослужбовці (або демобілізовані учасники АТО) зі своїми дітьми і провести цікаво час з дітьми. «Тато-клуб» орієнтований лише на чоловіків, що, в свою чергу, дозволяє чоловікам не комплексувати щодо своїх емоційних проявів. Важливим є те, що присутній та таких зустрічах психолог, також чоловік.

Додатковим підтвердженням ефективності роботи у форматі «чоловік-чоловік» як «рівний-рівному» є розповіді респондентів (зокрема, чоловіків-психологів), що після повернення з АТО військовослужбовці у зв'язку з проблемною поведінкою дитини звертаються за допомогою до психолога-чоловіка, якому вони довіряють. Разом з тим, респонденти-жінки (психологи) теж розповіли, що до них надходять звернення від військовослужбовців стосовно роботи з дітьми. То ж тут можна зробити висновок, що основним чинником звернення є довіра до психолога.

Разом з тим, більшість респондентів (8 з 13) зазначили, що одним із найважливіших аспектів є додаткове інформування військовослужбовців перед відправленням додому: нагадування про особливості психіки дітей, варіанти можливої поведінки дитини у обставинах, що склалися, надання рекомендацій щодо реагування військовослужбовця на ту чи іншу незвичну реакцію дитини.

3. Недостатньо часу на дозвілля з родиною між службово-бойовими завданнями.

Вирішення цієї проблеми покладене на плечі самої родини і часто брак часу, проведеного з родиною, стимулює появу в родині розмов про необхідність залишити військову службу. Разом з тим, військова частина, де служить військовослужбовець, може долучитися до вирішення даного питання і організувати дозвілля для родин військовослужбовців разом з органами місцевого самоврядування під час запланованих ними свят (наприклад, 1 раз на півроку, приурочивши це до Дня Св. Миколая/Нового року та Дня Матері/Дня Сім'ї).

Усі без винятку респонденти (фахівці) зазначили, що вагоме місце у переключенні військовослужбовця на мирне середовище є урочиста зустріч за участю членів родин, яка організовується військовою частиною на системній основі для кожного підрозділу, що повертається із зони АТО. Під час зустрічі створюється святкова та радісна атмосфера, яка, з одного боку, дає комбатантам відчуття, що їм раді та їхні зусилля цінують, а з іншого – піднімає статус військовослужбовця в очах рідних.

Цікавим фактом є те, що саме щодо третього етапу (повернення із зони АТО) відповіді респондентів були дуже різними, починаючи від відкидання проблеми на цьому етапі (всі до цього звикли, відрядження по 2–3 місяця жодних змін не несуть) до фахової роботи із застосуванням професійних прийомів щодо вирішення конкретних проблем, як з військовослужбовцями, так і з членами їх родин.

Висновки. Проведене дослідження показало, що військовослужбовці НГУ, які систематично виконують службово-бойові завдання в зоні АТО терміном по 2–3 місяці, мають сімейні проблеми на трьох основних етапах (перед відправленням, під час перебування та після повернення з зони проведення АТО):

– на першому етапі найбільш поширеними проблемами є: страх за здоров'я та життя чоловіка, емоційно-поведінкові прояви дітей, побутові турботи;

– на другому етапі – чоловіки, зазвичай, хвилюються за здоров'я рідних, поведінку дитини в школі та матеріальне забезпечення сім'ї (в молодих подружніх парах існує хвилювання щодо вірності); дружи-

ни, у свою чергу, хвилюються за життя чоловіка, відчують постійний стрес та втому у зв'язку з підвищеною відповідальністю за сімейні побутові питання;

– на третьому етапі – можливі напружені стосунки через замкненість та відчуження чоловіка або страх дружини через незвичні (в тому числі алкоголізація, побутова агресія) прояви поведінки чоловіка; холодність у стосунках між батьком і дитиною; порушення інтимних стосунків, нестача часу на дозвілля з родиною між службово-бойовими завданнями.

Виходячи з результатів глибинних інтерв'ю з фахівцями, можна зробити висновок про необхідність соціально-психологічної підтримки членів родин військовослужбовців як важливого чинника впливу на морально-психологічний стан комбатантів. Також існують уявлення про те, якою мала би бути форма соціально-психологічної допомоги, щоб запобігти виникненню вищезазначених проблем, але, нажаль, не всі з цих заходів реалізуються.

На думку фахівців, завчасне інформування військовослужбовців та членів їхніх родин про можливі зміни в стосунках та надання відповідних рекомендацій (наприклад, у форматі буклетів, інформаційних зустрічей тощо) здатні попередити виникнення більшості проблем у родинах військовослужбовців.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому вивченні благополучних та неблагополучних сімей військовослужбовців-учасників АТО; за допомогою кількісних методів виокремлення чинників, які впливають на благополуччя родини військового; розробці рекомендацій щодо запобігання виникненню проблем в сім'ї на різних етапах виконання бойового завдання.

Список використаних джерел

1. Буряк О. О. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом / О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2015. – Вип. 3 (44). – С. 137–141.
2. Волошин П. В. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: методичні рекомендації / П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов. – Харків, 2002. – 47 с.
3. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/281436.html>.
4. Капська А. Й. Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 61. – С. 5–10.

5. Корольов С. С. Проблеми соціального захисту населення та його стан серед військовослужбовців на початковому етапі реформування Збройних Сил України / С. С. Корольов // Вісник Київського славістичного університету. – 2006. – № 27. – С. 77–83.

6. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. канд. психол. наук: 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. О. Лесков. – Хмельницький, 2008. – 22 с.

7. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях / І. Г. Малкіна-Пих. – М.: Вид-во Ексмо, 2005. – 960 с.

8. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. – К.: Наш формат, 2017. – 1068 с.

9. Попелюшко Р. П. Причини виникнення та механізм розвитку ПТСР у комбатантів / Р. П. Попелюшко // International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings (June 28–30, 2016). – Kielce: Holy Cross University, 2016. – С. 95–98.

10. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / В. В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2006. – 570 с.

References transliterated

1. Burjak O. O. Shljahy ta metody rehabilitacii' osib z «vijs'kovym syndromom» ta posttravmatychnym stresovym rozladom / O. O. Burjak, M. I. Ginevs'kyj, G. L. Katerusha // Zbirnyk naukovykh prac' Harkivs'kogo universytetu Povitrijanyh Syl. – 2015. – Vyp. 3 (44). – S. 137–141.

2. Voloshyn P. V. Posttravmatychni stresovi rozlady: diagnostyka, likuvannja, rehabilitacija: metodychni rekomendacii' / P. V. Voloshyn, L. F. Shestopalova, V. S. Pidkorytov. – Harkiv, 2002. – 47 s.

3. Informacijne agenstvo «Interfaks-Ukrai'na» [Elektronnyj resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/281436.html>.

4. Kaps'ka A. J. Organizacijno-pedagogichne zabezpechennja pozytyvnoi' zhyttjedijal'nosti sim'i' vijs'kovosluzhbovcja / A. J. Kaps'ka, N. S. Oleksjuk // Visnyk Chornigivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu. – Serija: Pedagogichni nauky. – 2009. – Vyp. 61. – S. 5–10.

5. Korol'ov S. S. Problemy social'nogo zahystu naseleennja ta jogo stan sered vijs'kovosluzhbovciv na pochatkovomu etapi reformuvannja Zbrojnyh Syl Ukrai'ny / S. S. Korol'ov // Visnyk Kyi'vs'kogo slavistychnogo universytetu. – 2006. – № 27. – S. 77–83.

6. Leskov V. O. Social'no-psyhologichna rehabilitacija vijs'kovosluzhbovciv iz rajoniv vijs'kovykh konfliktiv: avtoref. kand. psyhol. nauk: 19.00.09 «Psyhologija dijal'nosti v osoblyvykh umovah» / V. O. Leskov. – Hmel'nyč'kyj, 2008. – 22 s.

7. Malkina-Pyh I. G. Psyhologichna dopomoga v kryzovyh sytuacijah / I. G. Malkina-Pyh. – M.: Vyd-vo Eksmo, 2005. – 960 s.

8. Ohorona psyhichnogo zdorov'ja v umovah vijny / per. z angl. Tetjana Semygina, Iryna Pavlenko, Jevgenija Ovsjannikova [ta in.]. – K.: Nash format, 2017. – 1068 s.

9. Popeljushko R. P. Prychyny vynykennnja ta mehanizm rozvytku PTSR u kombatantiv / R. P. Popeljushko // International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceedings (June 28–30, 2016). – Kielce: Holy Cross University, 2016. – S. 95–98.

10. Stasjuk V. V. Psihologija lokal'nyh vijn ta zbrojnyh konfliktiv: pidruchnyk dlja sluhachiv ta studentiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv / V. V. Stasjuk. – K.: NAOU, 2006. – 570 s.

A b s t r a c t

Didyk N. F.,

Researcher, Laboratory of Mass Psychology
Communication and Media Education,
Institute for Social and Political Psychology
of NAES of Ukraine
E-mail: natadk2013@gmail.com

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE SERVICEMEN'S FAMILY MEMBERS AS THE FACTOR INFLUENCING THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF THE COMBATANT DURING THE PERIOD OF ACCOMPLISHING TASKS IN ATO ZONE

Due to the long-term involvement of the servicemen in the settlement of a military conflict that is currently taking place in the Donbas region (from the spring of 2014), there is a need for search of reserves to increase moral and psychological stability of the military personnel for carrying out the tasks in the ATO zone arises. One of the reinforcing reserves can be family welfare. Therefore, the article analyzes the problems that arise during servicemen's interaction with their families at different stages of a combat task: at the preparation stage for the departure to ATO, during their presence in ATO and upon returning home. For analysis, a method of in-depth interviews of specialists (officers-psychologists and chaplains) working on the issues of a moral and psychological state of soldiers has been used.

The article summarizes the specialists' conceptions of the problems in the families of combatants and suggests the ways how they can be solved or prevented from occurring at each stage: 1) at the stage of preparation for the departure to ATO zone the most common problems are as follows: the wife's fear for the life of her husband, emotional and behavioral symptoms among children, concerns regarding extraordinary household circum-

stances; 2) during the presence of servicemen in ATO area, men are usually worried about the health of their relatives, the behavior of their children in school and the material security of their families (young couples worry about fidelity), the wives, in turn, at this stage have an increased fear for their husbands' lives, constant stress, fatigue due to the extended responsibility for family household matters; 3) upon the soldier's returning home from the combat zone, the strain in the relationships due to insularity and alienation may take place, also the wife's concerns about the unusual husband's behavior (including alcoholism and domestic aggression), coldness in the relationships between father and child, infractions in intimate relationships.

The conclusions emphasize the need for socio-psychological support for members of the families of military personnel as an important factor which affects the moral and psychological state of the soldiers as well as the need in forehanded informing both, combatants and their family members, about possible changes in the relationships at different stages of implementing the tasks in the combat zone.

Отримано – 15 січня 2018

Рецензовано – 22 січня 2018

Прийнято – 1 лютого 2018

Received – January 15, 2018

Revision – January 22, 2018

Accepted – February 1, 2018